

MATE ŠIMUNDIĆ

PRILOG MOTIVACIJI BILJNIH NAZIVA

Prije jedno stoljeće, točnije 1879. godine, u Zagrebu je objavljen Jugoslavenski imenik bilja Bogoslava Šuleka. Njime su stvorene temeljite i čvrste osnove hrvatske fitonimije, i s pravom se moglo očekivati kako će u bližoj i daljoj budućnosti brže teći njezin napredak. Međutim pretpostavke se nijesu ispunile; nije učinjeno ono što se zaista moglo postići u minulome razdoblju. Pored ostaloga u našem je jezikoslovstvu ostala po strani motivacija biljnih naziva. U najboljem slučaju možda je gdje-god tek uzgredno doticana, nikako pak nije sistematski proučavana.

Slajući podatke za svoj Imenik, Šulek je postupio ispravno kada je u nj unio sve nazive do kojih je došao. Tako za jednu te istu biljku postoje katkada dva ili pak tri naziva. Naravski, tada svaki naziv bijaše jednako vrijedan, bez obzira odakle potječe i koliko je rasprostranjen. Posljedice su ovoga doprle do našega vremena: nisu rijetki dvojni nazivi pojedinih biljaka ni u jednome botaničkom priručniku. Značenje takvih dvojnih naziva manje dolaze od istoga korijenskoga morfema, u većini su raznorodni. Dakako, oba su naziva jednako vrijedna, a takva nazivna dvojstvenost čini motivaciju bogatijom.

Opstoji veliko mnoštvo biljaka, njihovo imenovanje pokazuje dosta određene, zapravo sustavne pravilnosti, koje se dadu jasno pratiti. S obzirom na bogatstvo biljnoga svijeta valja istaknuti da je motivacija naziva veoma raznovrsna i stoga jedva obuhvatljiva. Najlakše bi se mogla usporediti s motivacijom osobnih imena domaćega podrijetla. Većina biljaka što raste na našem tlu nosi hrvatske nazive koji stvarno vuku svoj postanak iz praslavenskoga jezika te se mogu pratiti na usporednoj slavenskoj ravni, kako je to izvršio i Bogoslav Šulek u Imeniku. Nazivi onih što ne uspijevaju u nas primljeni su uglavnom iz tuđih jezika ili su s njih prevedeni. Ponajčešće s latinskoga. Poglavitito to činjahu leksikografi i botaničari prilikom sastavljanja rječnika i botaničkih priručnika.

Iz Sulekova sam Imenika izdvojio primjerne nazive i složio ih po srodnosti i načinu izvođenja. Dodah pokoji iz Ilustriranog bilinara Stjepana Horvatića i Ekskurzijske flore Hrvatske Radovana Domca. Datim je postupkom dobiven isječak iz sveopće motivacije biljnih naziva. Ovime je tek otvoren krug jednoga poglavlja, nedotaknuta poglavlja, vrijedna ozbiljne znanstvene pozornosti.

Po sastavu su biljni nazivi jednočlani, složeni i dvočlani, rjeđe tročlani. Radi jasnoće uz većinu ću jednočlanih i složenih pridodati njihov latinski naziv, tek iznimno uz dvočlani.

Evo nekoliko primjera motivacije biljnih naziva:

Naziv izveden od biljnoga naziva

Ovakav bih biljni naziv okrstio *matičnim* ili *osnovnim*. U svojem je rodu glavni. Od njegova se naziva izvode drugi sufiksalsnom tvorbom. To potvrđuju primjeri: *bor*: borak, borika, borka, borovica, borovnica; *broć*: broćac, broćanica, broćanka, broćevac; *grah*: grahor, grahorica, grahorika, grahorovina, grašak, grašar; *kaćun*: kaćunak, kaćunica, kaćunika; *kopriva*: koprivica, koprivić, koprivina; *lopuh*: lopušnik, lopušnjak; *orah*: orašak; *ruj*: rujavac, rujevika, rujevina, rujka, rujnica; *runolist*: runolistak; *trn*: trnak, trnika, trnjula; *vrba*: vrbica, vrbnica, vrbovnik. I dr.

Među slučajeve prefiksalsne tvorbe idu: nadlist, pačempres, pajasen, podlan, podsunčanica.

Ovamo spadaju i složenice ljuljolika, sljezolika, vrbolika. Dakle slična ljulju, sljezu, vrbi.

Ovakvi su nazivi, kao borak, broćac, grahor i dr., imenovani po unutrašnjoj srodnosti i vanjskoj sličnosti sa svojom matičnom biljkom, nositeljicom roda. Njihova je motivacija uvjetovana samom tvorbom, ona je unaprijed određena. Stoga se može nazvati unutrašnjom motivacijom.

Nazivi po biljnim organima

Većina je biljnih organa poslužila za naziv drugih biljaka koje su svojim izgledom nalik na dotični organ. Tako su biljke: bobe (rhanus infectoria), grančica (lilium martagon), granica (quercus conferta), korica (laurus cinnamomum), zrna (rhanus infectorius), zrnce (ruscus hypoglossum).

Uz druge biva atribut, odrednica pripadnosti ili kakvoće: grožđe čađavo, grčko, kozje, medvjede, morsko, pasje, petrovsko, tursko; kora mirisna; koren gorski, jelenji, kravski, slatki, srčani, šuplji, tusti, velji, zeleni; list bijeli, debeli, jezični, medeni, oštri, rani, veli; sjeme grčko, jarebičje, vrapčje, vrečno; zrno bijelo, dafinovo, ptičje, žila babina, olovna. Ovolika brojnost naziva po biljnim organima svjedoči kako su stanoviti organi izrazito karakteristični za mnoge biljke i zbog toga pogodni za imenovanje drugih po njima.

Dvočlani su i složeni nazivi dvostruko motivirani samim time što su u njihov naziv uključene dvije ili tri riječi.

Prilično je takvih od kojih su izvođenjem stvoreni biljni nazivi, npr.: klasača (*bromus mollis*), klasulja (*hordeum murinum*), pupavica (*rudbeckia*), sjemenjača (*cannabis sativa*), zrnjak (*amomum grana paradisi*), zrnovac (*calluna vulgaris*), želudnjak (*polygonum bistorta*).

Ostali se tvore slaganjem: zlatocvijet (*appomax chironium*), stoklas (*hordeum murinum*), jednolist (*ophioglossum*), petolist (*potentilla reptans*), sedmolist (*aegopodium podagraria*), lanilist (*linaria*), raznolist (*allosorum*), runolist (*leontopodium alpinum*), tankolist (*hymenophilum*), zalist (*daphne alexandrina*), nesjemenica (*lychnis dioica*). Uvijek je dakle biljni organ drugim članom.

S njima su: bezlistac (*monotropa*) i trolistica (*menyanthes trifoliata*).

Životinjski nazivi u službi biljnih

Više je biljaka imenovano životinjskim nazivima (zoonimima). Motiviranost je ovakvih naziva uvjetovana sličnošću biljke s određenom životinjom, biljnim svojstvima, svrhom uporabe koje biljke u stočnoj hranidbi i sl. Između ostalih to su: bubica (*antennaria dioica*), buha — vrsta trešnje, cica maca (*salix caprea*), jež (*echinocactus albus*), ježak (*sparganium erectum*), ježina (*rubus fruticosus*), kokoška (*neottia*), kokotić (*delfinium*), kornjačica (*echinodorus rununculoides*), krijesnica (*chrysanthemum sagatum*), kukavac (*chlorocyperus longus*), kukavica (*orchis*), kukavičica (*orobus millefolium*), kurjak (*paeonia offic.*), lisac (*polyonum hydropiper*), lisica (*cantharellus cibarius*), lisičina (*echium vulg.*), lisjak (*astrantia*), mačica (*pheum pratense*), mačić (*lisyrrinchium augustifolium*), mačka (*antirrhinum majus*), mačke (*salix caprea*), metilj (*lismachia nummularia*), mravak (*teucrium chamaedrys*), obad (*sambucus abulus*), ovčica (*bellis perennis*), pijavica (*anchusa offic.*), prasac (*cytinus hypocistis*), puh (*aspera spica venti*), svračica (*digitaria*), svrake (*stellaria holostea*), vučica (*orobanehe*), zebrica (*galeopsis tetrahit*), zec (*polyporus umbellatus*), zečica (*phyteuma*), zečice (*centaurea*), žabica (*antirrhinum majus*).

Mnogo ih je više izvedeno od životinjskih naziva, od kojih predstavljaj: buhač (*famacetum*), crvić (*teucrium chameopytis*), čapljan (*erodium*), jastrebljak (*hypochoeris*), jelenčica (*peucedanum cervaria*), jelenjak (*phyllitis*), ježevac (*acantholimon achinus*), ježica (*echinaria capitata*), kokotac (*meliotus*), kokotinja (*aristolochia clematis*), kozličina (*arisarum vulg.*), kravačac (*onopordon*), kravljak (*carlina vulg.*), mamutovac (*sequola*), medvjedovina (*spirea, aruncus*), muhar (*panico selvatico*), metiljka (*lismachia nummularia*), mišjak (*cinoglossum*), pužarka (*isopyrum thalicroides*), svinjac (*leontodon teraxacum*), stjeničarka (*corispermum*), ušac (*pallenis spinosa*), veprovac (*carlina*), volujak (*anchussa*), vranak (*orchis morio*), vučac (*lycium barbarum*).

Složeni su: crvotočina (*lycopodium*), volovod (*orobanche*), vranjemil (*peltandra europaea*), žabokrečina (*zannichellia*), žabogriz (*hydrocharis morsus ranae*) i dr.

Ljudski i životinjski organi kao biljni nazivi

Ljudski su se i životinjski organi pokazali naročito prikladnim za imenovanje biljaka, gotovo više negoli živa bića kojima pripadaju. Evo pokojih: bedrica (*pimpinella saxifraga*), bradica (*polypogon*), dlance (balsamita *svareolens*), podlanica (*caucalis daucoides*), glava (*echinosactus discolor*), jajca (*cyperus asculentus*), jetrica (*marchantia polymorpha*), kopito (*osarum europaeum*), muda (*orchis loroglossum*), papak (**populus**), pesnica (*physalis alkekengi*), pluć (*pulmonaria augustifolia*), prstaci (*phoenix dactylifera*), prstići (*stapelia pulla*), ručice (*leuchorchis*), slezenica (*ceterach offic.*), srdašca (*dicentra spectabilis*), uho (*scolopendrium offic.*), vrat (*lolium tenulentum*).

Premda nijesu stvarni organi, ovamo bi se mogli pribrojiti: duša (*thymus serpyllum*), dušica (*thymus acicularis*) te dušica babina, mačja, majčina, pasja, rumena, svinjska.

Puno je više dvočlanih, takvih kojima pridjevski ili imenički dio kazuje komu pripadaju ili pak njihovu kakvoću. Tu su: brada biskupova, božja, djedova, košutina, kozja, kozletova, ovčja; crijeva vučja; dlan medvjedi; glava Adamova, konjska, pasja; jaja pasja; jezik pasji, volovski; koljeno zlatno; kresta ćuranova, pijetlova; muda lisičja, mačja, pasja, popova; nokti orlovi, ptičji, vrapčji; noga jelenska, kozja, lavova, mačja, pasja, pijevčeva, ptičja, teleća, vranja, vučja, zečja; nos teleći; oko carevo, djevojačko, pasje, volovsko, vranino; oči božje, djevice Marije, majčine; pupak zemaljski; rebro konjsko, volovo; rep konjski, kozji, lavski, lisičji, mačji, pasji, svinjski, vučji, zečji; ruka bogorodičina, krstova; srce čisto; stopa medvjeda, teleća, vražja, vučja, zečja; šaka krstova; šapa medvjeda, vučja; ud sveti; uho babino, jelenovo, košutino, lisičje, mačkovo, medvjedovo, mišje, pasje, vučje, zečje; zub babin, konjski, pasji; žuč zlatna.

Od naziva organa izvedeni su: bradavka (*heliotropium*), crijevac (*stellaria media*), džigernjača (*stilicta pulmonacea*), glavač (*centaurea phrygia*), glavatac (*cephalanthus occidentalis*), glavina (*scabiosa*), glavoč (*echinops*), glavulja (*globularia*), koljenčica (*spergularia*), krestac (*cynosurus*), kopitnjak (*asarum europaeum*), laptac (*spicris*), mjehurica (*physalis*), nosan (*crupina*), plućnjak (*pulmonaria offic.*), rebratica (*kottonia palustris*), repuša (*moriscandia arvensis*), rukulja (*eruca sativa*), slezeničnjak (*scolopendrium offic.*), srčanik (*gentiana letea*), šapika (*heracleum*), vimenjak (*platanthera*), zupčica (*iperata cylindrica*), žiličnjača (*poterium*).

Kako je i očekivati, nazivi se organa nalaze i u složenicama, i to kao drugi dio. Među njima su: tustočel (*urospermum*), bjeloglavica (*dorynium*), naglavica (*cephalautera longifolia*), zlatoglavica (*asphodeline ramosus*), medoglavka (*jurinea mollis*), boliglav (*comium maculatum*), gologuza (*cichorium intybus*), punguza — vrsta gljive, svrbiguz (*symphytum offic.*), srbiguzica (*rosa rubiginosa*), petoprstica (*ruta graveolens*), suručica (*spiraea filipendula*), dvouška (*diatis maritima*), sunovrat (*narcissus tazetta*), dvozub (*bideus tripartitus*), trozupka (*siegingia*).

Rožnati sustav

Rožnati sustav pokriva tijelo. Može se reći kako se on oblikom i bojom upravo »namećao« za određene biljne nazive. I njih nije malo, npr.: dlak (*convolvus arvensis*), griva (*clavaria caralloides*), kosa (*vaccinium uliginosum*), vlasi (*stipa pennata*), vlasica (*asplenium trichomanes*).

S posvojnim su pridjevom: brk zečji, brčak zečji, kosa pelinova i vilina, runo ovčje, vlas ženska, vlas zlatna.

Nijesu izostale ni izvedenice: brkaš (*chrysopogon gryllus*), kosavac (*rhogodiolus*), perušica (*teucrium chamaepitys*), runka (*artemisia scoparis*), runjavac (*fumaria offic.*), runjavica (*crepis bulbosa*), runjavičina (*pilosella*), runjika (*hieracium*), vlasnjača (*poa*).

Potvrđene su i složenice u kojima su izrasline jedan član: spletikos (*geranium columbinum*), zanoktika (*illecebrum paronychia*), slakoperka (*apera*), runolist (*leontopodium alpinum*), zlatovlasa (*chrysocoma lynosiris*).

Nazivi po lučevinama

Stanovite biljke jedno vrijeme vlaže, više ih je prepuno soka koji iz njih izbija pucanjem ili kada im se otrgne dio. Neke su izrazite boje, pokoje zaudaraju i sl. Zbog toga su prozване po čovjekovim izlučevinama, no pri tome se ne smiju zanemariti ni životinjske.

Jednostavne su slijedeće: bala (*stipa pennata*), bljuvara (*boletus satanas*), bljuvnjak (*uragoga ipecacuanha*), pišalica (*linea vulg.*), serovka (*cacalia*), seruša (*silvia verticillata*), suzica (*melia mutans*). (One što se odnose na krv i mlijeko navode se dalje.)

Naročito je dosta biljaka imenovano po krvi i mlijeku. Po krvi prvenstveno zbog njezine crvene boje i iste boje biljaka, po mlijeku pretežito zbog soka poput mlijeka što izlazi iz biljaka. Evo takvih: krv drakunja (*dracaena draco*), krvara (*sanguisorba offic.*), krvarica (*androsaemum vulg.*), krvavac (*erodium ciconium*), krvavica (*alkana*), krvavice (*boletus sanguineus*), krvavka — vrsta breskve, krvenka (*lythrum salicaria*), krvnik (*cynachum vincetoxicum*), krvoločnjak (*vinca minor*), krvomok (*tormentilla erecta*), krvošnica (*poterium sanguisorba*).

U dvočlane spadaju: koren slinavi, suze mačkine, suze majke božje. U većini su pak izvedenice: balavac (*leucojum aestivum*), balučka (*allium vineale*), govnuše — vrste gljive, litavac (*cirsium*), pišalica (*linaria vulg.*), pišivka — vrsta kruške, pišuličica — vrsta jabuke, posranka (*euphorbia lathyris*), slinarica (*saponaria offic.*), slinavac (*phaseolus tumidus*), suzak (*latioli*), suzena (*malva rotundifolia*). — Po znoju je slož. znojorad (*heliotropium*).

K njima pripadaju i: prda konjska (*mentha silvestris*), prdac (*lycopodium bovista*), prdača — vrsta šljive, prdelj (*convallaria polygonatum*), prdonja — vrsta graha.

Nazivi po tjelesnim i duševnim nedostacima i stanjima

Uglavnom su po čovjekovim tjelesnim i duševnim nedostacima i stanjima motivirani nazivi jednoga broja biljaka. Takav je: gluha (*vicia cracca*), gluhač (*juniperus phoenicea*), gluhara (*russula*), gluhovež (*coronilla emerus*), glušak (*juniperus sabina*), hromac (*lathyrus cicera*), kilavac (*brassica gongyloides*), kilavica (*hernaria glabra*), mrtvača (*lamium*), mrtvica (*valeriana offic.*), sljepavina — vrsta salate, sljepovka (*syringa vulg.*), slijepi grah (*cicer arietinum*), štrbac (*servatula arvensis*), ranjenica (*anthylis vulneraria*), ranjenik (*betonica offic.*), živica (*coriandrum sativum*), živolak (*thymus serpyllum*), živolina (*conium maculatum*). Također i: plješivica, plješivka (*hieracium*), sijedac (*fibigia triquetra*), sjedina (*helichrysum stoechas*).

Nazivi po duševnim raspoloženjima i karakternim osobinama

U nazivnome smislu biljke su nositeljicama prijatnih i neprijatnih karakternih ljudskih crta, s time što je više ovih zadnjih. I to: bojka (*reseda*), boljka (*anthroxantum odoratum*), drijemovac (*leucojum vernum*), hudika (*viburnum lantana*), kihavac (*achillea ptarnica*), plakavica — vrsta smokve, radovinka (nepoz. latinski naziv), spavačica-pasvica (*physalis somnifera*), sramežljivka (*mimosa pudica*), veselica (*ajuga reptans*), zaspanka (*gentiana verna*), zanovet (*cytinus tinctoris*), zijevalica (*antirrhinum majus*).

Nazivi po jedenju i pijenju

Iako se jeđu mnoge biljke i njihovi plodovi, sirovi ili prgotovljeni na vatri, začuđuje činjenica da su jedva zastupljeni nazivi po ovome. Ljudi odvajkada uživaju razne biljke, ali ne osjećahu potrebu da im nadjenu naziv prema značenju glag. jesti, piti, kusati, žderati. Ovamo su tek: izjed (*rununculus acris*), sirojeđa (*actarius delic.*), pijača (*cucubirta langleitaria*) i zalogajci — vrsta kruške.

Prema osnovnome biljnom okusu primilo je naziv više njih. Uz ostale tu su: gorčac (*hypericum perforatum*), gorčak (*matricaria chamomilla*), gorčica (*sinapis arvensis*), gorčik (*rhagadiolus stellatus*), gorčika (*sonchus oleraceus*), gorkač (*peucedanum petteri*), kiselica (*oxalis acetosella*), kiseljak (*rumex acetosa*), kiselka — vrsta jabuke, ljutak (*punica granatum*), ljutić (*acomithum anthora*), ljutik (*quercus sessiliflora*), ljutika (*allium ascalonicum*), ljutan — vrsta vinove loze, sladica — vrsta tikve, sladič (*glycirrhiza glabra*), sladik (*saccharum offic.*), sladika (*glyceria fluitans*), sladun — vrsta hrasta, sladunak (*quercus conferta*), slatkača — vrsta jabuke i dr.

Biljni nazivi od rodbinskih i svojdbinskih

Izravni su rodbinski i srodbinski nazivi postali biljnim nazivima. Evo takvih: baba (*boletus edulis*), babica — vrsta graha i vinove loze, bratičina (*chrysanthemum leucanthemum*), bratić (*chrysanthemum parthenium*), nevjestica (*mespilus germanica*), sestrica mrazova (*colchium autumnale*), sin (*buxus*), stric (*cardus acanthoides*), strina (*lathyrus latifolius*).

Izvedeni su: babljača (*urospermum picroides*), baburina (*salvia verticillata*), bratkovina — vrsta vinove loze, djedovina (*carlina acaulis*), stričnjak (*cirsium arvense*).

Njima su bliske: sirota (*muscari racemosum*), udovičica (*asterocephalus atropurpureus*).

Kako je pripomenuto na početku, ovo je dijelak jednoga velika poglavlja. Mislim utoliko vrijedan kao upozorenje da u botanici, jednako i u zoologiji, jezikoslovstvo ima obaviti još dosta krupnijih posala. Krug je samo otvoren, a dug je put do njegova zatvaranja.

Резюме

ПРИЛОЖЕНИЕ К МОТИВАЦИИ ФИТОНИМОВ

Из "Югославского именного списка растений" Богослава Шулека я выделил несколько названий и сложил их по сходству и образу формирования. К этому я приложил какое-нибудь название из "Иллюстрированного именного списка растений" Степана Хорватича и "Экскурсионной флоры Хорватии" Радована Домаца. Тем получено выделение из общей мотивации фитонимов. Таким образом открывается кругозор одного широкого заглавия. Названия фитонимов показывают систематические правильности смотря на богатство растительного мира. Стоит подчеркнуть, что мотивация названий очень разнообразна, а именно из-за этого едва зачисляемая в какие-нибудь рамки. Здесь я распределил фитонимы в десять мотивационных групп. Они показывают взаимность между отдельными растениями, органами животных и растений, также человеческих и животных органов. Здесь еще названия, означающие недостатки тела и психических состояний, характерных особенностей, названия, означающие еду и питье и другие.